

# ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНІ ПОШУКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ Кінець 80-х років

(3 год.)

Значення подій останнього часу важко переоцінити. Проголошена і поступово здійснювана державність України і демократія як принципи, як наріжні камені нашого дальшого розвитку — це й вихід на нормальні сприятливі умови для розвитку літератури та мистецтва. Відтоді сталися справді революційні зміни в суспільній свідомості, у громадському житті, в нашому поступі до утвердження пріоритету духовності, гуманістичних засад, внутрішньої відповідальності кожної людини за все, що діється довкола.

Було б несправедливо вбачати в нашій літературі, принаймні останнього десятиріччя, самі лише гріхи та прогалини, дрібнотем'я й меркантильність, псевдопафос, прикрашательство та “благополучизм”. Уже в 70 — 80-ті роки література, гостро відчувши загрозу стандартизації і нівеляції в житті, розрив сучасника з традиціями, шукала ціннісних орієнтацій у народному досвіді, в духовних витоках, у національній історії. Вона рішуче й наполегливо взялася розробляти тему пам'яті як підґрунтя духовності людини, прагнула історією виховувати в ній соціальну активність, національну самосвідомість і гідність. Водночас вона оголосила бій споживацько-прагматичній психології технократів, духовних бракон'єрів, циніків-безбатченків; розвінчувала філософію “безпам'ятства”, діляцтва, речовизму, національного нігілізму, пристосуванства, виступала проти екологічної експансії відомств, бюрократичних ігор командно-адміністративної системи тощо. Є всі підстави твердити, що й література готувала ідейні, моральні, філософські передумови державного відродження демократичної та суверенної України.

Непересічним явищем у нашій прозі є серії повістей А. Дімарова, що склалися в циклі “сільських” (1978), “містечкових” (1983) та “міських” (1986) історій. Це твори художньо оригінальні й правдиві, перейняті критичним пафосом, позначені соціально-аналітичною спрямованістю, сказати б, “санітарною” активністю втручання у зони суспільного нездоров'я (І. Дзюба). У них гостро викриваються такі характерні для партократичної системи феномени, як лжеко-

лективізм (“Колектив і Колядко”), фарисейство, соціальне і душевне безкультур’я, соціальний інфантилізм і побутовий деспотизм (“Дітям до шістнадцяти” й “Банани”), а також “Попіл Клааса”. Характерні їхні риси — новизна ще донедавна заборононої тематики (випадкова зустріч слідчого 30-х років зі “своїм” колишнім, згодом реабілітованим, в’язнем і далші взаємини між ними), психологічна вмотивованість поведінки персонажів, відсутність романтичного замилювання.

Вражає своїм трагізмом повість “Боги на продаж” — сумна історія людини, вихованої в умовах наскрізь брехливої, езуїтської атмосфери 30-х років. Юний герой твору за прикладом Павлика Морозова, чий “патріотичний вчинок” вважався зразком поведінки для юні, також ладен зректися своїх батьків як “ворогів народу”. Але зрадливий учинок бумерангом повертається до нього: інші зрелися його самого як сина “ворогів народу”. Внаслідок таких метаморфоз, він прийшов до життєвого фінішу черствим і жорстоким циніком, який презирливо й озлоблено дивився на весь світ.

Широкого розголосу в пресі зажив і своєрідний за формою (твір складається з трьох самостійних книг-сповідей) роман В.Дрозда “Спектакль” (1985), у центрі якого — образ дволикого письменника-конформіста, морального пристосуванця Петруні, чие життя — спектакль, де він грає фальшиву роль. Зрештою, усвідомивши це, герой саморозвінчується, вдаючись до безжального, сатирично-гротескного аналізу свого роздвоєння та спекулятивно засвоєних житейських орієнтирів і сумнівних цінностей. Сувору, але правдиву оцінку творчості Петруні дав один із героїв твору: “Усе в твоїх останніх книгах є, а життя нема, правди нема...” Виборсуючись із компромісів, Петруня намагається подумки запевнити себе, що “він завтра житиме по-новому”, але в можливість його відродження не йметься віри: надто пізно. Тому як вистражданий висновок сприймаються слова автора: “Будувати себе нового можна лише на підмурівку, який корінням — у ці поля, у пам’ять про батьків твоїх, у рід, у твій люд, який ти навчився голосно звати народом. Без такого підмурівку все, тобою збудоване, розсипатиметься в порошок, і викохане тобою в трудах гінке, але безплідне дерево безплідним всохне”.

Помітним явищем останнього десятиліття є роман

Ю.Мушкетика “Рубіж” (1984), відзначений Державною премією України ім. Т.Г.Шевченка (1987); у ньому автор майстерно дослідив і психологічно переконливо розкрив негідні методи керівництва та спосіб життя, що є прямим породженням командно-адміністративної системи; осудив ганебне явище, прозване (за прізвиськом головного персонажа роману) “пароконівщиною”.

Чи не першою “перебудовною ластівкою” був роман Ю. Щербака “Причини і наслідки” (1986), присвячений дослідженню українськими медиками-епідеміологами проблеми боротьби з небезпечним вірусом-сказом. Та не менше цікавить автора “сказ винищення”, “сказ у душах людей”. Бо хоч, за слушним спостереженням критики (зокрема В. Панченка), смисловий епіцентр роману — нещастя в Івашківцях, де скажена вовчиця покусала майже півтора десятка людей, епізоди ці виписані так, що саме лихо сприймається як промовиста метафора, як жахлива помста природи, як засторога, як трагічний наслідок, що його причиною є все попереднє наше життя. Передусім — байдужість, малокомпетентність, благодущність, споживацькі настрої. А також атмосфера, в якій ці та інші вади змогли розвинути і закріпитися.

Наше життя останніх років значною мірою розвивалося під знаком чорнобильської катастрофи, яка стала національною трагедією і, природно, не могла лишитися осторонь письменницької уваги. Київські літератори не раз одвідували зону, своїм художнім словом підтримували мужніх людей, що віч-на-віч зійшлися в поєдинку з атомною потворою, писали схвильовані репортажі про враження від побаченого й почутого. Особливо яскравими й вагомими були виступи Б. Олійника, Ю. Щербака, В. Яворівського в “Літературній газеті” та “Правді”. Першим документально-публіцистичним твором про трагедію на Прип’яті стала повість знову ж таки Ю. Щербака — письменника, доктора медичних наук — “Чорнобиль” (Юність. — 1987. — № 6, 7 і Вітчизна. — 1988. — № 4 — 5, 9 — 10). Це своєрідний монтаж документів, свідчень очевидців, “ліквідаторів” аварії і роздумів та коментарів автора про те, що і як сталося на 4-му блоці ЧАЕС. Характерні риси твору — правда про національну трагедію, компетентність, сміливість і безкомпромісність аналізу причин і наслідків аварії, публіцистична пристрасність оповіді про героїзм одних

і боягузтво інших, про “велич людського духу і нищість нікчемних душ”.

Тоді ж з’явився друком і художній твір — роман В. Яворівського “Марія з полином у кінці століття” (Вітчизна. — 1987. — № 6). Автор, хоч і прагне дотримуватись максимальної життєвої достовірності, показати розвиток подій у такій послідовності, якою вона засвідчена в численних офіційних документах і розповідях очевидців, усе ж застерігає від спокуси “звужувати характери, дані і вчинки персонажів художнього твору до реальних осіб і реальних подій”. Прозаїк розкриває катастрофу переважно й передусім через долю однієї родини Мировичів, яка стає своєрідним уособленням нашого народу. Багатостраждальна мати Марія, котра чимало зазнала на віку, стає реальним і до болю впізнаваним символом багатостраждальної України. Серед Маріїних дітей — і проєктант горезвісного “найекономічнішого в світі” реактора та “прив’язки” його до рідних місць, і інженер, що загинув у вогні...

Обидва твори, своєрідно доповнюючи один одного, переконливо доводять, що катастрофа в Чорнобилі є прямим наслідком безконтрольної, безкарної експансії імперських відомств-монстрів, технічного й морального безкультур’я і всезагальної безвідповідальності, злочинної засекреченості й брехливості.

З епічним масштабом осмислив чорнобильську катастрофу у філософському плані Б. Олійник у поемі “Сім” (уперше: Літ. Україна. — 1987. — 17 вересня). Неабиякий резонанс викликала поема І. Драча “Чорнобильська мадонна” (Вітчизна. — 1988. — № 1) — органічний сплав конкретно-реалістичних епізодів і лірико-філософських узагальнень, яка гостро таврує призвідців трагедії — від перших осіб державної ієрархії, що теж мали б сидіти на лаві підсудних, до “хриstopродавців”, крадіїв ікон, “лисомудрих” науковців, що прирекли народи на спокуту їхніх гріхів, платячи за це “найдорожчим — життям молодим”.

Протягом шести десятиліть літературний процес на Україні подавався вкрай збіднено, спотворено. Багато відомих свого часу письменників та їхніх творів, написаних і виданих у 20-ті, тлумачились спрощено, тенденційно, оскільки їх автори були ошельмовані як “запеклі вороги народу”; більшість із них розстріляні або ж замордовані в таборах ГУЛАГу, а їхні твори силоміць вилучені з літературного процесу й зачинені в спецфонди як “ущербні” та “ідейно шкідливі”.

Впроваджені у життя принципи гласності, повної правди спонукали до рішучого перегляду вульгарно-соціологічних стереотипів, до відновлення в правах і повернення народові спалюваних імен і творів. Виконуючи ухвалу вченої ради Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України та Президії правління СП України від 29 грудня 1987 року, літературознавці спільними зусиллями з видавцями вже ліквідували чимало “темних” і “білих” плям на літературній карті України. Багато славних письменницьких імен очищено від ярликів, звинувачень у всіляких “ізмах” і повернуто читачеві. Ось лише кілька постатей: В. Винниченко, М. Хвильовий, Г. Косинка, М. Куліш, В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович, П. Капельгородський, Г. Михайличенко, Б. Лепкий, Г. Чупринка, М. Драй-Хмара, М. Івченко, М. Могілянський, І. Багряний, Д. Бузько, Д. Фальківський, П. Филипович, М. Філянський, М. Йогансен, М. Семенко та ін. Їхні постаті і твори об’єктивно досліджені й інтерпретовані, вводяться в нову історію літератури.

Відрадна тенденція — підвищення інтересу літератури до питань національної культури та історії, прагнення до діалектичної єдності національного й інтернаціонального, до відродження рідної мови, культури. Посилився інтерес до духовного життя, наукових та мистецьких здобутків українців за кордоном, зокрема творчих сил так званої діаспори в нашому культурному будівництві. Є підстави сподіватися, що в міру дальшої демократизації суспільства, переходу до правової держави, оновлення України суверенної, економічно самостійної, всі ці процеси наростатимуть. І письменницьке, художнє слово відіграватиме в них дедалі більшу гуманізуючу, об’єднуювальну й облагоджуючу роль.

В. Г. Дончик, В. С. Брюховецький,  
Г. М. Штонь, Л. С. Бойко